

ברכות כח

משה שווערד

רבי אלעזר בן עזריה

1. רמב"ם פירוש המשניות - מסכת ברכות פרק א משנה ה

(ה) מזכירין יציאת מצרים בלילות כו' - יציאת מצרים כינוי לפרשת ציצית שנאמר בה אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, והסברא נותנת שלא יקראו הפרשה הזאת בלילה, כי הכתוב אומר וראיתם אותו בשעת הראייה, כאשר באה הקבלה לולי יציאת מצרים שנוכח שם, ויש לנו לקרותה מפני הענין ההוא, ואולם מה שאמר ר"א בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא אמר בן שבעים שנה, כי לא היה בן שבעים אלא צעיר לימים היה, והיה מרבה לשנות וללמוד ולקרות יום ולילה עד אשר תשש כחו, ונזרקה בו שיבה וחזר כזקן בן שבעים שנה, והיה התחלת השיבה ברצונו כמו שנתבאר בגמרא, ואמר בענין תמיהה הרי אני, אע"פ שהשתדלתי והתחברתי עם אנשי החכמה, לא זכיתי לדעת הרמז שנרמז בכתוב בחיוב קריאת פרשת ציצית בלילה, עד שדרשה בן זומא:

2. תלמוד ירושלמי מסכת ברכות דף לב/ב

והיה ר"ג יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו עד שריננו כל העם ואמרו לרבי חוצפית המתורגמן הפטר את העם אמרו לרבי זינן החזן אמור התחיל ואמר התחילו כל העם ועמדו על רגליהם ואמר לו כי על מי לא עברה רעתך תמיד הלכו ומינו את ראב"ע בישיבה בן שש עשרה שנה ונתמלא כל ראשו שיבות והיה ר"ע יושב ומצטער ואמר לא שהוא בן תורה יותר ממני אלא שהוא בן גדולים יותר ממני אשר אדם שזכו לו אבותיו אשרי אדם שיש לו יתד במי להיחלות בה וכי מה היתה יתידתו של ראב"ע שהיה דור עשירי לעזרא

3. תלמוד ירושלמי המאור [שם]

שטענו שציער את רבי יהושע בכמה מקרים אחרים. 12. באבדורהם [סדר הגדה] הגרסא 'בן י"ג שנה', ובבבלי [שם] מובא שהיה בן י"ח, וכתב בשו"ת מהרלב"ח [אגרת הסמיכה קמז] שלא נחלקו התלמודים במציאות איך היה סיפור המעשה, אלא הבבלי מנה את שנותיו מלידתו להגיש את הנס שנהיו לו שורות לבנות בשער כמספר שנותיו, והירושלמי מנה שנותיו מגיל חמש שנכנס ללימוד שבי"ג שנים שלמד זכה להתמנות לראש ישיבה. 13. ובבבלי [שם] התמלא שערו בשמונה עשרה שורות של זקנה, ועל זה אמר רבי אלעזר 'הרי אני כבן שבעים שנה', ועיין תוספות מהר"א פולדא.

4. מרגליות הים – סנהגרין דף צד

יג. גזרי ע"ה עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה. ע' קדושין ע"ה סע"א דתניא גר עד עשרה דורות מותר במזרת כו'. וכן נקטו במשנה שם ע"ז רע"א בגר אפי' עד עשרה דורות כו'. ובס' נפש חיה סי' נ"ג סע' ו הבאתי מיבמות ע"ה ב אר"ל ממזרת אחר עשרה דורות מותרת כו' ונקטו בתוספתא דמכילתין ספ"ד כהן גדול בן כה"ג אפי' עד עשרה דורות כו'. וע' רש"י בכורות י"ז רע"א ד"ה היינו דקאמר רשב"ג אפי' עד עשרה דורות. וע' ברכות כ"ז סע"ב שיחסו את ראב"ע שהוא עשירי לעזרא. ובירושלמי יבמות פ"א היו העיד ר' דוסא בן הרכנס שעיני ראב"ע היו דומות לעיני עזרא. ובמנחות נ"ז א יחסו את ר' עזרא בר בריה דר' אבטיילס שהוא עשירי לר"א בן עזריה שהיה עשירי לעזרא. שזוהו כעין שאמרו באבות פ"ה מ"ב עשרה דורות מאדם עד נח כו' ועשרה דורות מנח עד אברתם כו'. וע' רש"י מגילה י"ג רע"ב מרדכי עשירי לשאול וברד"ק ישעי' ו' י"ג ועוד בה עשיריה. ובסוף רות נסרס השתלשלות יחסו של דוד המע"ה עשרה דורות, ויעיין בזהר משפטים ק"ד ב שלכן גבי תמר היה היבום

באב ביהודה עצמו ולא באה משום דאלמלי אתא גלגולא מסטרא דאח יתחלפין כל דיוקנין כו' ובניצוצי זהר שם אות ב שמהודה עד דוד עשרה דורות פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד. ובכך עדיין לתלוחית יהודה גור אריה קיימת ולא אתחליף דיוקנא כו' עיי"ש.

5. מהר"ץ חיות מסכת ברכות דף כח עמוד א

גמרא ההוא יומא בר תמני סרי שני הוי. נ"ב ובירושלמי ספ"ק דברכות אמרו על הך דראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה בזה הלשון אע"פ שנכנס לגדולה האריך ימים. משמע דבאמת היה זקן וכבר התעורר מהר"א פולדא דבזה פליגי הבבלי והירושלמי ועיין יפה מראה ועוד יש חילוף כי לפי ש"ס דילן היה ראב"ע באותו זמן ח"י שנים ובירושלמי כפ' תפלת השחר אמרינן דהיה בן שש עשרה שנה ועי' הגהות יופי מכלול שהתעורר על שאר חילוקים בין ירושלמי לבבלי בענין מאורע על זאת ומן מה דאתרמי ליה ניסא לראב"ע כדי שיהיה ראוי לנשיאות דנאה לדרשן להיות זקן הוציא הרמב"ם ז"ל דבריו בהל' תשובה פ"ד ה"ב שכתב בזה"ל לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים ומכאן ראינו התנאי לדרשן להיות זקן ובתענית דף ט"ו אמרינן גם כן שמעמידין זקן ופרקו נאה:

6. ספר בניהו בן יהודע על יבמות דף טז/א

שם ויש לו בן לעזריה חבירינו, קרא עליו המקרא הזה נער הייתי וכו'. יש להקשות מה חידוש קא משמע לן בלשון זה, דאמר בדרך תימא. ועוד מה שייכות יש לר' אלעזר בן עזריה בפסוק זה טפי מזולתו, דקאמר קרא עליו. ונראה לי בס"ד על פי מה שכתב הרב אהל יעקב ז"ל, דהבן הנשמע לאביו וסר למשמעתו, ואוהב ללמוד ממנו חכמה ובינה, אז בן זה גם בעודו קטן נחשב לגדול בשנים, יען כי החכמה אשר אסף אביו ברבוי שנותיו, את הכל קלט ולקח הבן הזה בזמן מועט, ונמצא כאלו הוא חי כל אותם שנים שחי בהם אביו שאסף בהם דברי חכמה אלו. ובזה פירש הכתוב [שמות כ' י"ב] כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימיה, ע"ש. ובזה פרשתי בס"ד מאמר ר' אלעזר בן עזריה [ברכות י"ב ע"ב] שאמר הריני כבן שבעים שנה, כלומר תהילות לאל קבלתי וקלטתי חכמה אשר אסף וקבץ אבי בשנותיו, ונמצא אף על פי שאני קטן בשנים הריני נחשב לגדול בשנים כאיש זקן שקנה חכמה ברוב שנים, כמו שנאמר [איוב ל"ב ז'] ורוב שנים יודיעו חכמה, דחשוב כאלו הייתי אותם שנים אשר השיג אבי בהם דברי חכמה אלו שקבלתי ממנו, וכאן כששמע רבי דוסא מן ר' יהושע שייחס את ר' אלעזר לאביו עזריה, שלא אמר ר' אלעזר בסתם אלא אמר ר' אלעזר בן עזריה, אמר שיחת תלמיד חכם צריכה תלמוד, ודאי נתכוון להודיע לי שר' אלעזר הוא דומה לאביו עזריה בחכמה, על דרך שאמרו רז"ל [בראשית ל"ז ב'] אלה תולדות יעקב קמשמע לן שדומין לאביהם, וכיון שמזכירו בשבח זה שדומה לאביו הגדול בתורה ובחכמה, ודאי קלט וקבל כל מה שאסף אביו ברבוי שנים, ולכן אף על פי שאני רואהו עודנו נער נחשב לזקן, ולזה אמר ויש בן לעזריה חבירנו שהיה גדול בתורה, יש לו בן דומה לו, על כן ראוי לקרא עליו המקרא הזה נער הייתי גם זקנתי, פירוש אע"ג דנער בשנים הייתי גם זקנתי, נחשב לזקן, ולא ראיתי צדיק נעזב מבנו, אלא בנו הולך אחריו, ואוחז בדרכיו ונתיבותיו, וזרעו מבקש לחמה של תורה:

7. ספר בניהו בן יהודע על ברכות דף כח/א

שם ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה. נראה לי בס"ד דקדק לומר ההוא יומא ולא אמר ההוא זמנא, דאפשר אותו היום היה יום הלידה שלו, והיה לו י"ח שנה שלמים, ולכך הצליח לעשות לו נס זה, דידוע שיום הלידה יהיה המזל של האדם חזק בו ומוצלח, על כן נוהגים שכל אדם יעשה יום הלידה יום טוב לעצמו, והא דנעשה לו בנס שמנה עשר דארי חוותא כנגד שנותיו, להורות שהוא צדיק גמור, שכל י"ח שנותיו הם טובים בצדקות, והוא איש חי על דרך מה שכתוב [שמואל ב' כ"ג כ'] ובניהו בן יהודע בן איש חי, קרינן חיל וכתוב חי:

8. מהר"ץ חיות מסכת ברכות דף כז עמוד ב

גמרא אזל ואמליך בדביתהו. נ"ב הגאון מוה' יונתן ז"ל ביערות דבש פי' דמן הדין היה צריך ליטול רשות מאשתו דקי"ל חמר ונעשה גמל צריך ליטול רשות מאשתו מפני שממעט בעונה והנה עונת ת"ח משבת לשבת ולעונת נשיא מבואר באבות דר"נ דהוא מחודש לחודש וא"כ כיון שנתמעט העונה צריך ליטול רשות ע"ש:

9. ספר בניהו בן יהודע על ברכות דף כח/א

שם אותו היום סלקוהו לשומר הפתח. מקשים, אם החכמים היו מסכימים מקודם עם רבן גמליאל, איך אותו היום חזרו בהם, מה ראו על כך, ואם לא היו מסכימים, ודאי רבן גמליאל לא היה יכול לעשות דבר הפך הרבים, ונראה לי בס"ד דלעולם דעתם היה נוטה תחלה בזה כסברת רבן גמליאל דבעי תוכו כפרו, אך כיון דחזו הנס שעשו מן השמים לר' אלעזר בן עזריה בלבון שעזר זקנו, אמרו למאי נצרכו לעשות נס זה, אם בשביל הכבוד שיכבדוהו העם, אטו בלבון השערות תליא מלתא, הלא הכל יודעים שהוא עודנו קטן בן

י"ח שנים, הגע בעצמך אם אדם קטן בשנים אך זקנו לבנה, היתכן שיכבדוהו כזקן לקום מפניו, וכן אחד גדול בשנים שהוא בן שבעים וזקן עודנו שחורה, היתכן שלא יקומו מפניו, הא ודאי יש לו דין זקן גמור, **ואם כן מה הועיל לבון שערתיו שנעשו בנס גדול, אלא ודאי עשו מן השמים נס זה לרמוז להם בו דבר אחר, והוא לומר להם טועין אתם בסברה זו לדחות מי שאין תוכו כברו מבית המדרש, אלא גם שאין תוכו כברו ראו לקבלו ולהכניסו אל הקדש פנימה, כי מתוך שלא לשמה בא לשמה, ולכן עשו להם רמז בדוגמה זו, שר' אלעזר בן עזריה תוכיותו הוא בחור בן י"ח שנה אך ברו נראה זקן בליבון שער זקנו, ואף על פי שבענין השנים אין תוכו כברו, עם כל זה מתכבד הוא בזה ועשו לו נס לכבדו בזה, יען כי עתה תוכו בחור, ואחר זה יהיה זקן גם מתוכו, וכן נמי לענין עסק התורה, אף על פי שעתה אין תוכו כברו מקובל הוא, כי אחרי זה ילמוד לשמה ויהיה תוכו כברו:**

10. הערות הגרי"ש אלישיב מסכת ברכות דף כח עמוד א

"אירחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חזרתא" וכו'. בסוף פ"ק כתב הרמב"ם בפ"י המשניות וז"ל: "ולא אמר בן שבעים שנה כי לא היה בן שבעים אלא צעיר לימים היה והיה מרבה לשנות וללמוד ולקרות יום ולילה עד אשר תשש כוחו ונזרקה בו שיבה וחזר כזקן בן שבעים שנה, והיה תחילת השיבה ברכונו כמו שנתבאר בגמ' ע"ש. **ויש לתמוה מה הכריח את הרמב"ם לפרש פירוש שלא הוזכר בגמ', ומפני מה לא ביאר מה שמבואר לפי פשוטו בסוגיין, שנעשה לו נס והיה נראה כבן שבעים שנה.**

[1] ונראה לפרש, שהוקשה לו להרמב"ם מפני מה אמר לחבירו שהוא כבן שבעים שנה, וכי מפני שנעשה עימו נס שהלבין שערו ונראה הוא כבן שבעים שנה צריכים חביריו להסכים עם דבריו שתיאמר יציא"מ בלילות, ולכן פירש שתש כוחו משום שהשתדל בתורה הרבה, וא"כ ודאי יש סיבה טובה שעבורה צריכים חביריו להסכים עימו. [2] אלא, שעדיין קשה איך פירש המעשה באופן זה וחלק על סוגייתנו. וכבר הבאנו לעיל דברי התו"ט בנוזר פ"ה מ"ה שכתב שדברים שאין בהם נפק"מ לדינא הרשות ניתנה לפרש כפי שיראה. ע"ש.

11. ספר שיחות מוסר [תשל"ג מאמר כ']

וכן מציינו בברכות (כח א), שכשהעבירו את ר"ג מהנשיאות לא מינו את ר' יהושע במקומו, מפני שה'י בעל המעשה, וכתב במאירי שלמדו את זה, מצווה ד' שאלעזר יקח את המחנות ויעשה רקועל פחים צפול למזבח, ולא ציוה לאהרן, מפני שה'י בעל המעשה, הר' שהקב"ה לא רצה שקרח ואנשיו יצטערו צער נוסף, עי"ז שאהרן בעל המעשה זכה לזה. ואף שקרח כבר היה בלוע באדמה, והר"ג איש היו שרופים, אעפ"כ חשש הקב"ה לכבודם. ואע"פ שנדונו להשרף ולהבלע, מ"מ כיון שביזיון זה לא נגזר עליהם, נזהר הקב"ה בכבודם, כמו בכבודו של ר"ג נשיא ישראל.

12. ספר שערים מצויינים בהלכה

מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. פרש"י עושה פחמים, וי"א נפח. ובפ"י רבינו חננאל [הנדמ"ח] מפרש, עושה מעשה מחט שמלאכתן בפחמים. וכ"ה בערוך (ערך פחם). ועי' בירושלמי בפרקין (ה"א) והובא בפ"י ר"נ גאון אשכחיה יתיב עביר מחטין. ובגלה"ש ציין [לשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' קמב) שכתב, דר' יהושע לא היה עושר גדול כפי הראוי לאב"ד ולפיכך לא היה ביתו יפה והיו כותליו משחירות, ור"ג תמה ואמר איך לא תיפח ביתך לאדם שכמותך שיחשבו שפחמי אתה כו', אלא בירושלמי מפורש שפחמי היה כו']

13. מהר"ץ חיות מסכת ברכות דף כח עמוד א

שם מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. נ"ב עי' תשובת תשב"ץ ח"א סי' קמ"ב שהתעורר איך אפשר לר' יהושע שהיה אב"ד שיהיה פחמי [1] ורצה לפרש שלא היה ביתו יפה כל כך כמו של פחמי [2] ואולם בירושלמי מבואר דהוי עביד מחטין ע"ש ובאמת בירושלמי מבואר דעשו לר"א בן עזריה אב ב"ד מוכח דס"ל דר' יהושע לא היה אב"ד דא"כ איך סלקו אותו ממקומו ואולם הש"ס שלנו סובר דר"א בן עזריה נעשה לגשיא ור"י היה אב"ד מזמן קדמון א"כ אסור בעשיית מלאכה ועי' יופי מכלול מ"ש בזה הרבה:

14. ספר שערים מצויינים בהלכה

ושל מוספין כל היום. הקשו התוס', מהא דתנן במס' פסחים (נח). מוספין בשש כו', ותירצו דהתם מיירי בשבת. ועי' במג"א (סי' רפ"א סק"ב) דפי' דבשבת היה הקרבן מוסף נשחט בשש משום דכתיב (פנחס כח-ט) "וביום השבת", משא"כ ברגלים דכתיב (שם-כג) "מלבד עולת הבוקר" היה נשחט מיד אחר התמיד, ומה"ט מאחרין בשבת תפלת השחר, כדי שלא להקדים תפלת מוסף ועי' בדברינו בסמוך (ע"ב ד"ה ולא אתא).

15. שו"ע אורח חיים - סימן רפו

(ה) היו לפניו שתי תפלות, אחת של מנחה ואחת של מוספין, כגון שאיחר מלהתפלל תפלת מוסף עד ו' שעות (ומחצה, טור) שהוא זמן תפלת מנחה, צריך להתפלל של מנחה תחלה ואח"כ של מוסף:
הגה - ומיהו אם הקדים של מוסף, יצא (ב"י בשם הרשב"א). וי"א דהיינו דוקא שצריך עתה להתפלל שתיהו, כגון שרוצה לאכול ואסור לו לאכול עד שיתפלל מנחה, אבל אם א"צ עתה להתפלל מנחה יכול להקדים של מוסף: הגה - ומיהו אם הגיע מנחה קטנה יתפלל מנחה תחלה (הר"י והרא"ש בשם ירושלמי). ויש מי שהורה שאין עושים כן בצבור להקדים תפלת מנחה לתפלת מוסף, כדי שלא יטעו:

16. ספר מגדים חדשים

ר' זירא כי הוה חליש מגירסיה כו' אמר כי חלפי רבנן או איקום מקמייהו ואקבל אנרא. בבני יששכר (חודש סיון מאמר ה' אות יד), כתב מה שסיים ואקבל אנרא זה מן התימה, הרי הוא על מנת לקבל פרס, וציארנו הדבר ע"פ מ"ש צוהר בפסוק מפני שיצה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך כו', לפי זה שכן המלוא הזאת הוא מורא שמים, וכן הביא הרב הגדול חיד"א זל"ה (בדבש לפי מער' ק' אות מט), וכן הביא בספר חרדים (פ"ו מ"ע מה"ח) אשר שכן המלוא הזאת היא יראת שמים, והנה שכן ופרס כזה מחוייב ומוטל עלינו להשתדל להשיגו, על כן אמר ר' זירא כד נפקו רבנן איקום מקמייהו ואקבל אנרא היינו היראה ע"כ, וכ"כ עוד במגיד תעלומה כאן, ובאגרא דפרקא (אות שמה), ובספרו דברים נחמדים (ע' נט). ועיין בספר אבות על בניס עמ"ס אבות (פ"א מ"ג) שכתב לתוך כן מדנפשיה ע"ש. וכעין זה כתב בהגהות הג"מ שאול קאנעלצוין ז"ל כאן, דהשכר הוא מאן דרחיס רבנן הווי ליה בנין רבנן, ושכר כזה

ראוי לנקט. וכתב עוד לפרש בזה מ"ש בשבת (ק"ט א) תיתי לי דכי אחא לורצא מרבנן לקמאי צדינא כו', ופירש"י תיתי לי יסולס שכרי שחיבת ת"ח עלי, ולא פירש"י כן על כמה תיתי לי שאיחא שם מקודם, משום דאין לעשות מלוא על מנת לקבל שכר, ורק בזה דרחיס רבנן הוויין ליה בנין רבנן, בזה י"ל תיתי לי יסולס שכרי ע"ש. אמנם מניינו עוד בצבורות (ל' א) שפירש"י תיתי לי שכר טוב ע"ש.

והנה מ"ש בקגולת מצוה זו שזוכה ליראת שמים, בשם הארז"ל איתא שזוכה להתחכס בתורה, כמש"כ מהר"ח ז"ל בשער המצות (פ' קדושים), אמר לי מורי זלה"ה שאם יכוין האדם לכוונה זו שכתבנו בהיותו קם מפני ת"ח או זקן, שיעיל לו מאד להתחכס בתורה ע"ש. ואפשר בכוונה הארז"ל להוסיף על מ"ש רז"ל, שלא בלבד שזוכה ליראת שמים וראשית חכמה יראת ה', אלא גם שזוכה להתחכס בתורה. אלא שמדברי הרחיד"א ז"ל בדבש לפי שם לא נראה כן, שכתב בשם ספר חרדים שזוכה ליראת שמים, ושזכ כתב בשם הארז"ל בשער המצות שזוכה להתחכס בתורה ע"ש. משמע קלת דהם שני דברים. ועיין

ובעיקר הקושיא דהרי הוא על מנת לקבל פרס, עמד בזה גם בספר פתח עינים כאן, וכתב ליישב דרש"י פירש כי חלפי רבנן תלמידים, ולפי זה ר' זירא שהיה אדם גדול לא היה חייב לקום מפניהם, ומהר"ש פרימו ז"ל כתב דמ"ש שאין לעשות המצוות ע"מ לקבל פרס, היינו דוקא המצוות שחייב לעשות, אבל אם עושה דבר שאינו חייב בו, מותר לעשות בשביל השכר. ח"ש ר' זירא איקום מקמי רבנן התלמידים שאיני חייב לקום מפניהם, ואני עושה תוספת זה לקבל אגרא, דכל המוסיף לעשות מה שאינו חייב שרי למעבד על מנת לקבל פרס ע"ש.

17. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת ברכות פרק ד

... ושתי תפלות אלו חובה על כל מי שנכנס לבית המדרש ללמוד, הלא תראה שלא אמר בכניסתו מה היה אומר שמשמע שזה רק ספור מה שהיה אומר ר' נחוניא בן הקנה ותהיה הרשות בידינו, אלא אמר בכניסתו מה הוא אומר, ר"ל אם נכנס הנכנס לבית המדרש מה הוא צריך לומר. ויש לו להתפלל שתי תפלות אלו בין עומד בין יושב או איך שיהיה, ואינו מכוין פניו לרוח שמתפללין אליה, ואינו מברך, ואין בה השתחויה, וקראה תפלה כפי עיקר מובן המלה שכל בקשה נקראת תפלה.

18. שיטה מקובצת מסכת ברכות דף כח עמוד ב

מתני' רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל וכו'. אידי דאיירי מענין תפלה אייתי הא תפלה הכא ולא נפקא לן מידי. ואשמועינן דמי שרוצה לומר הכי הרשות בידו:

19. בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף כח עמוד ב

... כשיכנס הנכנס לבית המדרש מה חייב לומר ויש לו להתפלל אלה השתי תפלות יושב או עומד או כמו שנזדמן לו ולא יחזיר פניו למזרח ולא יברך ולא יעשה השתחויה בהם ולא נפילת אפים וקרא שמה תפלה על מנהג הלשון שהוא מכנה כל בקשה תפלה: אמר המאירי וכו' נחוניא בן הקנה וכו' הורה בזה שאדם צריך לחזק תפלה על כל דבר שהוא רואה בעצמו שהוא צריך בו לעזר אלקי' ואז יתמיד מחשבתו בעבודת השם באין פירוד ואמר על זה החכם שהיה מתפלל בכניסתו לבית המדרש שלא תארע לו תקלה על ידי הוראתו וביציאתו היה נותן הודאה למי ששם חלקו בגורלן של תלמידי חכמים:

20. ערוך השולחן אורח חיים סימן קי סעיף טז

איתא בגמרא [כ"ח:] בכניסתו לבהמ"ד... ועכשיו לא נהגו בזה ונראה משום דעכשיו הלומדים בבהמ"ד אינם מורים הוראות והרב המורה יושב בביתו והאר"י ז"ל היה אומרה בכל בוקר והיה אומר כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך:

21. הגהות הרא"ם הורוויץ לדף יא

שם תנ"ה א"א אהבת עולם אלא אה"ר. ורבנן אמרי אהבת עולם כו'. לכאורה קשה מאי ראי' מייסדי כיון

דאיכא רבין דפליגי. ואי רבנן הם אמוראים תיקשי עליהו מהך זרייתא. וגם לפי גי' הר"ף ק' מתנ"ה על אינך אמוראי עיי"ש. ותו ק' הלשון א"א דמשמע יש איסור בדבר. והול"ל אומרים כו'. ותו למאי סיים ע"כ משכתיך חסד. ואולי י"ל ורבנן אמרי אה"ע. ר"ל תלמידי חכמים דעוסקין בתורה כל הלילה הם אומרים הנוסח אה"ע ול"ד כך תיבא לחודא אלא כל הנוסח כמו שאנו אומרים בערב. וענין הדבר דנוסח אה"ר הוא כעין תפלת ר' נחוניא בה"ק בכניסתו לבית המדרש דוק לק' כ"ח. ונוסח אה"ע הוא כעין תפלתו ביציאתו ע"ש. דהוא הודאה על העבר וגם התחימה אוהב עמו והבזוהר בעמו מוכיח כן ע"פ מ"ש המפרשים ז"ל רק כך ובאבותיך חשק דנת"ח אהבה עלמית. ובהמון רק בחירת אהבה ע"ש. וע"כ כל ההמון דאינם עוסקים בתורה כל הלילה דאין אגירי דיממא אן ע"כ אומרים אה"ר ומבקשים על עסק היום. ובלילה אה"ע דהוי לדידהו כיציאתם מביהכ"נ משא"כ ת"ח דעוסקים כל הלילה בתורה אומרים גם בזקך הודאה על עמלם בתורה זלילה והיינו דסיים ע"כ משכתיך חסד ע"פ כל העוסק בתורה זלילה חוט של חסד משוך עליו זיוס. והיינו מנהגא דידן שאנו אומרים אה"ר דאין אגירי דיומא ואין לנו מעלת ת"ח. וזוהו אנו נפטרינן מתפלת רנבה"ק דמשמע לכאורה דבדרך חובה קאמר. ועיי' תוי"ט שתמה על שלא נהיגין כן ולדברינו אנו נפטרינן בזרכות אה"ר ואה"ע :

22. מהרש"א חידושי אגדות מסכת ברכות דף כח עמוד ב

וישמחו בי חברי כו'. [1] פירש"י על כשלונני הרי ב' רעות כו' שיענשו עכ"ל. וקאי וישמחו בי חברי על לא אכשל [2] ויותר נראה לפרש שמתפלל כן שבאמת ישמחו חברי על שלא נכשלתי וכן אשמח בהם על שלא נכשלן שזו אחד ממ"ח דברים שבו נקנית התורה משמח את הבריות וגרסי' שלא אומר על טמא כו' ולא על מותר אסור כו' וכ"ה ברי"ף וברא"ש והוא פי' שלא אכשל בדבר הלכה וק"ל:

23. שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן רח

וגם בתפלת רחב"ד [צ"ל: ר' נחוניא בן הקנה] שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי לא מיירי ולא נתיירא מהמתכבדים בקלונו ח"ו כי לא נמצאו כאלו בחבורת חז"ל, ועוד מ"ט לא חש על כשלון ההלכה עצמה ורק על שישמחו בו חבריו, אבל גלע"ד עפ"י דאיתא פ' יש נוחלין קל"ג ע"ב א"ה בעתה אחישנה ופירש רשב"ם וז"ל, איכסף רב עיליש מרבא פן יאמר רבא בלבו אילו לא הייתי בכאן היה דן דין שקר וכו', קרא עליו רבא לנחמו אני ה' בעתה אחישנה, בעת שהצדיקים צריכים לישועה הקב"ה ממציאה להם אף אתה אני יודע בך

שמעולם לא באתה דין תקלה על ידך שהרי עכשיו זמנני לי הקב"ה קודם שהגעת להוראה ולא נכשלת עכ"ל, הרי שרב עיליש כמעט נכשל והקב"ה הזמין לו רבא והיה שמחה לרבא שזכה להציל רב עיליש, ויותר טוב היה לרב עיליש אילו זיכהו הקב"ה שיעמוד על האמת מעצמו ולא יצטרך להזמנת רבא להצילו ושישמח רבא במצותו, [3] וזו היתה תפלת רחב"ד שלא אכשל בדבר הלכה ואצטרך שליח להתזירני וישמחו בי חברי שזכה להצילני, אתה ה' תזכירני שאעמוד בעצמי על האמת, וכן כל חברי לא נצטרך זה לזה, כנלפע"ד, אבל חלילה וחלילה שישמחו איש בתקלת חברו:

24. ספר בניהו בן יהוידע על ברכות דף כח/ב

שם שלא יארע תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה. [1] נראה לי דבר תקלה היינו הוראה לענין המעשה, ודבר הלכה אינו לענין מעשה אלא לימוד הלכה לתלמידים, [2] או נראה לי בס"ד מכשול בדבר הלכה, היינו טעות בגוף הדין עצמו, שהתיר את האסור בטעות, ודבר תקלה הוא שהדין אמת אבל הענין היה מרומה, או שהעדים שהעידו להתיר האשה שמת בעלה טעו בדדמי והבעל עודנו חי, וכאשר נמצא כמה מעשיות כיוצא בזה, וכאשר מספרים מעשה נורא שהיה בזמן הגאון בעל משנה למלך ז"ל, ועל זה התפלל שלא יהיה היתר בתקלה על ידו, ובספר ויען אברהם להרב מהרא"ף נר"ו כתב מפי השמועה, דמר"ן ז"ל ומור"ם ז"ל היו חולקים בענין אחד דעיגונא, ומר"ן ז"ל אסרה ומור"ם ז"ל התירה ונתן רשות בחתימת ידו שתנשא, וגילה המגיד למר"ן ז"ל ואמר לו אתה כוננת אל האמת לאוסרה מפני שהעדים טעו בדדמי, והעידו שבעלה מת והיה חי אך בו ביום שכתב מור"ם ז"ל רשות שתנשא הנה באותו היום מת בעל האשה במקום אחר שהיה שם, ולא באה תקלה על ידו של מור"ם ז"ל יעיין שם:

25. רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף יט עמוד ב

גמ' אני רץ לחיי העוה"ב והם רצים לבאר שחת וא"ת ולמה הוצרך לחזור זה והלא הוא בכלל מה שאמר תחלה אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר י"ל שהוא דבר בפני עצמו ור"ל כשאני רואה שעוברים הימים והזמנים אני מרגיש בעצמי שאני רץ בכל יום ומתקרב למיתה ומפני זה אני מכין צדה לדרך כדי שאזכה לחיי העולם הבא אבל הם אינם מרגישים במיתתם כלל עד שעת המיתה ואינם מכינים צדה לדרכם. מפי מורי הרב נר"ו:

26. ספר שיחות מוסר [תשל"א מאמר ל"ג]

חייב אדם לפשפש ולמשמש במעשיו, ככתוב "נחפשה דרכינו ונחקורה", ובפרט בערב יום הדין. וחייב החיפוש והחקירה אינו למצוא את עוונותיו ואת פשעיו בלבד, אלא חייב לבדוק ולהתבונן בדרך עבודת ד' אשר לו אם אינו שוגה בה, ושמא ח"ו כל דרכו בשקר יסודה, וטעה בה בחושבו כי דרך זו היא הרצוי להקב"ה, וכל מה שעמל וטרח בה לא ה' אלא להעמיד ולקיים את טעותו, ואעפ"י שה' שוגג, וכונתו היתה לשמים לפי טעותו, מ"מ כיון שלא חקר ולא התבונן היטב לדעת אם דרכו נאמנה אם לא, הרי כל מה שטרח בה וכל מה שמסר נפשו עליה יותר, יותר הוא נענש על כל זה. וכבר נזכר בדברינו כמה פעמים דברי הגמ' ביומא (דף יט ב') "יתיר מעשה בצדוקי אחד שהתקין מבחוץ והכניס, (בהיכל היו נותנין אותה צדוקין על האש ואח"כ מכניסין, שהיו דורשין אל יבא כי אם בענן, רש"י), ביציאתו ה' שמח שמחה גדולה, פגע בו אביו, א"ל בני אעפ"י שצדוקים אנו מתיראין אנו מן הפרושים, א"ל כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה כי בענן אראה על הכפרת, אמרתי מתי יבא לידי ואקלימנו, עכשיו שבא לידי לא אקלימנו, אמרו, לא היו ימים מועטים עד שמת והוטל באשפה, והיו תולעים יוצאים מחוטמו", פירש"י "מחוטמו שהוא ראשון לאברים ליכנס לבית". הרי מסר נפשו הצדוקי הזה על טעותו, ומסירות נפשו היתה כמדת ר' עקיבא להבדיל, ומה מרה נענש על כך, שמת והוטל באשפה בכזיון נורא, והתולעים זועקים ומכריזים על טעותו ע"י שיצאו מחוטמו וכפירש"י, והעונש הגיע אליו לא על חטאו בלבד, אלא אף על מה שמסר נפשו על טעותו.

ועל דבר זה בכה ר' יוחנן בן זכאי (ברכות כח ב'), ואמר לפני מיתתו "אלו לפני מלך בוי"ד היו מוליכין אותי וכו' אעפ"כ הייתי בוכה, ועכשיו שמוליכין אותי לפני ממ"ה הקב"ה שהוא חל וקיים לעולם ולעולמי עולמים וכו', ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של ג"ע ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי, ולא אבכה", ובודאי ידע ריב"ז שקיים כל התורה כולה, וע"כ שזה הי' פחדו שמא ח"ו טעה בעבודת ד' שלו. ובזה מובן ג"כ למה הי' לו לפחד, יעשה תשובה ויתכפר לו, אלא דעל דבר זה לא שייך לחזור בתשובה, שהרי הוא חושב כי זו דרך האמת.

27. ספר בניהו בן יהוידע על ברכות דף כח/ב

שם ששמת חלקי מיושבי בית המדרש. פירוש לא מן הנחפזים לצאת אלא מן המתעכבים, כי ישיבה לשון עיכוב כמו ונשב בקדש ימים רבים, ועוד נראה לי בס"ד תלמיד חכם שיושב בבית המדרש ומלמד תורה לתלמידים, ולא עוד אלא שעושה חדושי תורה, הנה זה נקרא מיושבי בית המדרש, כי גם כשהולך לביתו נחשב יושב, מאחר שלומדים תורה אשר לימדם, וגם אומרים חדושי תורה שלו, הרי זה כאלו הוא יושב עמהם בבית המדרש.

28. ספר שערים מצויינים בהלכה

דתקלה לצדיקים שיכשלו הכהנים על ידם. וכבר הרעישו הרבה צדיקים בדורות הקודמים על הכהנים שהתירו לעצמם לטמא נפשם לרבותיהם, וע"י כפת"ש (יו"ד סי' שעב סק"ב). והגה"ק משינאווא בסה"ק דברי יחזקאל (חלק התשו" סי' א) כתב, דכהן ההולך למערה שנטמן בה צדיק הרי הוא עובר על איסור דאורייתא ואם התרו בו תייב מלקות כו' ע"ש. וע"י בפאת השולחן (הל' א"י סי' ב סי"ח) שצריך למנוע מנהג איזה כנ"א כהנים שהולכים על קברי הצדיקים התנאים והאמוראים והגאונים, באומרם שקברי צדיקים אינם מטמאין, וטעות הוא בידם. וע"ע בהגה' מהרש"ם (או"ח סי' תקפא) ובמשמרת שלום (הל' שמחות ערך הליכה אות לג) ובגשר החיים (ח"ב פכ"ו). וע"ע מה שהארכנו במס' כתובות (קג: ד"ה אותו היום) ובמס' ב"ב (נח. ד"ה ר' בנאה). וע"ש עוד מה שכתבנו בענין שיטת הראב"ד (נזירות פ"ה הט"ו) דכהנים בזה"ז טמאי מתים הם ואין עליהם חיוב טהרה, ומה שהאריך בזה במשל"מ (אבל פ"ג ה"א). וע"ע בתשו"ה הגרע"א (מהד"ת סי' יח).

פנו כלים מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא. הרי מזה דאף שהיה גדול וקדוש מאד, עד כדי כך שחזקיהו מלך יהודה בא ללוחו, מ"מ אמר לפנות הכלים מפני הטומאה, וסמך הדברים שלא יקילו לומר דצדיקים אינן מטמאין, ע"י בתוס' במס' כתובות (קג:), וע"י בהגה' מהריעב"ץ, וכש"כ לפ"ז דקברי צדיקים מטמאין. וע"י בגמרא ב"מ (פה: דר"ל הוי מציין מערתא דרבנן, ופרש"י

29. ספר שפתי חכמים

נשנוס ע"י"ם דנריס נאריכות: שמואל הקטן. זימי רנן גמליאל הים, וחלמירו של הילל הים, וראוי שחברה עליו שכינה, ונחננא נשעת מיתתו כדאית' (סנהדרין י"א ע"א), ונקרא שמואל הקטן, נפי סהיס מקטין עלמו, ח"כ סהיס מעט קטן משמואל הרמתי (מדרש שמואל חזות פ"ד נשס הירושתלמי ופרש"י טכ):

1. בענין שמונה עשרה עיין מראה מקומות לדף כט